

18. ve 19. Yüzyıllarda Ünye Limanı: Bir İskelenin Yükselişi ve Gerileyişi*Port of Ünye in the 18th and the 19th Centuries: Ascent and Decline of a Dock*Abdullah BAY¹**Öz**

Dünyanın en önemli iç denizlerinden biri olan Karadeniz, deniz ve karayolu bağlantıları kanalıyla Asya-Avrupa arasındaki deniz-kara ticaretini birbirine bağlar. Karadeniz'in Orta kesiminde yer alan Ünye ise gerek iç kesimler gerekse Kafkaslarla bağlantısı yüzünden, Karadeniz'in en önemli limanlarından biri olmuştur. Zaman zaman önemi azalıp çoğalsa da Ünye iskelesi, 18. yüzyıl itibarıyla Karadeniz'in uluslararası ticarete açılması sonucu iç deniz özelliğini kaybetmesi ve buna bağlı olarak yabancı tüccarların gelişiyile birlikte işlem hacmini giderek artırmıştır. Ancak buharlıların seferleriyle geleneksel deniz ticaretinde bir gerileme yaşanmıştır. 19. yüzyılda ticaret hacminin artmasıyla, Ünye yeni açılan acenteler, düzenlenen seferler ve yerli ve yabancı tüccarlarıyla Karadeniz'in işlek limanları arasına girmiştir. Bu çalışma, arşiv kayıtlarına dayanan bilgiler ışığında, 19. yüzyılın ikinci yarısında Ünye limanında gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin açıklanması yoluyla Osmanlı denizcilik araştırmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Ünye, Deniz ticareti, Gümrük, Canik.

Abstract

The Black Sea, one of the most important inland seas in the world, connects the sea-land trade between Asia and Europe via sea and road connections. Ünye, which is located in the central part of the Black Sea, has become one of the most important ports of the Black Sea due to its connection with both the inland and Caucasus. Although the importance of Port of Ünye has increased and decreased from time to time, its trading volume has gradually increased due to losing its feature of being an inland sea and consequently the arrival of foreign traders as a result of the opening of the Black Sea to international trade since the 18th century. However, there was in the traditional maritime trade with the voyage of the steamboats. Ünye has become one of the busiest ports of the Black Sea with newly opened agencies, organized voyages and domestic and foreign merchants as a result of an increase in trade volume in the 18th century. This study aims to contribute to the Ottoman maritime research by explaining the commercial activities carried out in Port of Ünye in the second half of the 19th century in light of information based on archive records.

Keywords: Black Sea, Ünye, Maritime Trade, Customs, Canik.

¹ Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize/TÜRKİYE, E-mail: abduhbay1973@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5420-8999

Giriş

Orta Karadeniz'in önemli yerleşimlerinden biri olan Ünye, kıyı yerleşimi olmanın sunmuş olduğu avantaj yanında bölgedeki yerleşimlerin çoğunun aksine iç kesimlerle bağlantısının ticareti kolaylaştırıcı etkisiyle de ilkçağlardan itibaren oldukça önemli bir yere sahip olmuş, Osmanlı idaresine geçtikten sonra da bu konumunu devam ettirmiştir. Ancak gemiler için sağlam bir sığınak görevi gören Sinop limanı ile komşu olması, yüzyıllar boyunca Ünye ve komşusu Samsun iskelelerini ana iskele olmaktan ziyade önemsiz iskeleler hüviyetine büründürmüş, doğal liman olmanın avantajına sahip Sinop limanının ticarî hareketliliğine hiçbir zaman yaklaşamamışlardır (Darkot, 1997: 175; Evliya Çelebi 2. Kitap, 1999: 46). Ancak 18. yüzyılda gerçekleşen bir dizi ticarî gelişmeyle birlikte Ünye iskelesi içinde bulunduğu durgunluktan kurtularak önemli atılımlar gerçekleştirmiş, bu ticarî hareketlilik gemi inşa sektörüne de yansımıştır² (TVS, 1894, C.15, 2007: 575; TVS, 1888, C.13, 2002: 589-591; TVS, 1896, C.16, 2007: 523-525; TVS, 192, C.20, 2008: 521; TVS, 1898, C.17, 2007: 221-222).

Esasında şehir iç kesimlerle bağlantısının ticareti kolaylaştırıcı etkisi dışında sahip olduğu küçük iskelesiyle atılım gerçekleştirmesini gerektirecek avantaja sahip değildi. Sinop'tan Bulancak'a kadar uzanan kıyı boyunca avantaj sunan yerler Sinop ve küçük ve orta büyüklükteki gemilerin rahatça barınabileceği Vona limanı ile sınırlıydı (Evliya Çelebi, 2. Kitap, 1999: 46; TVS, 1897, C.17, 2007: 148; TVS, 1901, C.19, 2008: 359). Ordu kasabasının kuzeydoğusunda yer alan Vona limanı kış mevsiminde Karadeniz'in dalgaları arasında kalan gemiler için en önemli sığınak noktasını oluşturuyordu (Ekinci, 2015: 149-176; Uygun, 2021: 293-351; TVS, 1888, C.13, 2002: 182-185; TVS, 1896, C.16, 2007: 114). Ünye hilal şeklinde uzanan yarım koyuyla gemilere yalnızca demirlemede avantaj sağlıyor, limanın sığ yapısı kullanımına engel oluyordu (Bijişkyan, 1969: 34-36; Uygun, 2021: 93). Açıkta demirleme fırtınalı havalarda tam bir koruma sağlamadığından gemiler büyük zararlara uğrayabiliyordu. 1832 yılında çıkan böyle bir fırtına açıkta demirleyen gemilere büyük zarar vermişti. Fırtınada Ünye iskelesinden denize açılan kendir ve demir yüklü üç büyük, dört küçük gemi ve on kayıktan dördü, Terme'de bir gemi ve kayık batmış, Fatsa'da iki gemi karaya oturmuş, fırtınadan yalnızca Vona limanına sığınan kendir yüklü on gemi ile Sinop'a sığınan birkaç gemi kurtulabilmişti (BOA, HAT, 673/32935. 3 N 1247/5 Şubat 1832; TVS, 1902, C.20, 2008: 135).

Yakınında bulunan Sinop ve Vona limanlarının sunduğu avantajlara karşın bu mütevazı Orta Karadeniz iskelesinin 18. yüzyılda gerçekleştirdiği gelişmenin sebebi üzerine yorum yapmaktan kaçınan salname yazarları gerilemeyi buharlıların Karadeniz iskeleleri arasında seyrüsefere başlamalarına dayandırıyorlar. Buharlı gemilerin seferlere başlaması yelkenli sektörünün gerilemesine sebep olmuş, bu da yöre halkını zanaata yönlendirmiş, hatta Rusya, Romanya, Bulgaristan ve İstanbul'a büyük bir göç dalgasına sebep olmuştur (TVS, 1902, C.20, 2008: 521; TVS, 1898, C.17, 2007: 221-222). Bölgede bir zamanlar ilerlemiş olan denizcilik faaliyetlerinden geriye ise yalnızca inşasına devam edilen ufak kayık ve sandallar

² "Karadeniz'de vapurlar işlemezden evvel Ünye'de cesim ve müteâddit yelken gemileri inşâ edilmekte ve ahalisinin kısm-ı azamı gemicilik sayesinde kesb-i servet ve saman eylemekte idi. İşte bu esnâda idi ki Ünye'de müsaâde-i vakit ve hal ile büyük büyük konaklar yapılmış ve orası bir sûret-i fâikada lemadâr-ı şeref ve itibar olmuş idi. Ancak sonraları vapurların tekessür etmesiyle mevaridât-ı ticariyenin o vesâite inhisarı yelken gemilerinin sebep-i mahv u itibarı olduğundan..."

kalmıştır (TVS, 1870, C.2, 1993: 233-237; TVS, 1871, C.3: 1993, 253-254; TVS, 1872, C.4: 1994, 253-254; TVS, 1896, C.16, 2007: 523-525; TVS, 1898, C.17, 2007: 221-222).

18. Yüzyılda Ticarî Genişleme ve Ünye

Bölgenin Osmanlı egemenliğine geçişi sırasında önemsiz konumda bulunan Ünye iskelesi, 15. yüzyıldan 18. yüzyıl sonuna kadar Sinop ve Samsun gümrüğüne bağlı şekilde idare edilmiş, XVIII. yüzyılda Kuzey Karadeniz ve Balkan iskeleleriyle ticarî ilişkilerinin artmasıyla birlikte önemli değişimlere uğramıştı (Akgündüz, 1990: 278-279; BOA, KK.d., 2555, 22-23; BOA, D.BRM.d., 24388, 1, 23 Za 1192/13 Aralık 1778; Aygün, 2005: 461). Bu değişim daha ziyade, limanın artalanının özellikle de Tokat ve Amasya'nın dokuma merkezleri konumuna yükselerek Balkanlar ve Kuzey Karadeniz bölgesinin ihtiyaçlarına yönelik bir yapısal değişime girmesinden ileri geliyordu. Orta Karadeniz iskelelerinin bazıları bu aşamada önemini kaybederken bazıları ise onların önüne geçmeyi başardı. Sinop limanı bu tarihlerde, bölgenin merkez limanı olma özelliğini Samsun ve Ünye'ye kaptırmaya başlamış, artan ticaret iç bölgelerden önemli oranda mevsimlik işçiyi de bölgeye çekmişti (MŞH.ŞSC..d., 8947, 63. 25 C 1237/19 Mart 1822).

Tokat'ın dokuma merkezi haline gelmesi şehri kervan transit ulaşımının kesişme noktası haline getirdi. Erzurum-Tokat kervan yolu yanında güneyden gelen yolların Kayseri-Sivas'a uğrayarak Tokat üzerinden Samsun ve çevre iskelelere ulaşması Orta Karadeniz limanlarının önem kazanmasında önemli paya sahipti. İç kesimlerdeki tüccarlar eşyalarını İstanbul ve diğer şehirlere göndermek amacıyla en yakın iskele olarak Samsun ve Ünye'yi tercih ediyorlar ve kervanlarla mallarını kente ulaştırıyorlardı (Aygün, 2005: 103-111; Uygun, 2021: 307-311).

İskelenin ticaret hacminin artmasında yörede yetiştirilen stratejik ürünlerin de önemli bir payı vardı. 18. yüzyıl sonlarında Tersane, Tüfekhane ve Tophane'nin (MŞH.ŞSC.d., 8947, 150. 1249/1833-1834; MŞH., ŞSC.d., 8947, 71. 13 R 1240/5 Aralık 1824; MŞH., ŞSC.d., 8947, 113,115,118-120, 131) ve Kastamonu, Sinop çevresinde inşa edilen kalyonların ihtiyaç duyduğu (Güler, 2003: 33-34). kereste ve kendir ihtiyaçları büyük bir miri kendir deposunun da bulunduğu Ünye iskelesinden karşılanıyordu (BOA, KK., 6187; MŞH.ŞSC.d., 8947, 144. 26 L 1262/18 Ekim 1846). Bölgede toplanan kendir ve keresteler öncelikle iskeleye indirilir ve buradan beylik gemilerle ihtiyaç duyulan yerlere veya Tersane'ye gönderilirdi (MŞH., ŞSC.d., 8947, 99. 21 C 1252/3 Ekim 1836; BOA, C.BH., 166/7850. 15 C 1148/2 Kasım 1735; MŞH., ŞSC.d., 8947, 27. 23 R 1255/6 Temmuz 1839; MŞH., ŞSC.d., 8947, 111. 17 R 1256/18 Haziran 1840; MŞH., ŞSC.d., 8947, 12. 16 R 1235/1 Şubat 1820; MŞH., ŞSC.d., 8947, 69. 13 R 1234/9 Şubat 1819; MŞH.ŞSC.d., 8947, 141. 25 Ra 1255/8 Haziran 1839; BOA, A.MKT.NZD., 398/8; MŞH., ŞSC.d., 8947, 93. 1 L 1247/4 Mart 1832). 19. yüzyılın son çeyreğinde bile devletin bölgeden talepleri devam ediyordu. Kereste-keş Fatsa ve Ünye halkının mükellefiyetleri karşılığı temin edilen kerestelerin "...tersane-i âmireden gemiler irsâliyle iskeleden bi's-suhûle darsaadete getirilmek...kat' olunmuş ve olunacak ağaçların bir hüsn-i sûretle hemen iskelelere nakl edilmesi..." isteniyordu (BOA, BEO.AYN.d., 929, 40). Devletin değişen savaş teknolojisinin bir sonucu olarak 18. yüzyılda artan maden ihtiyacını Ergani'den karşılaması yanında sık sık un sıkıntısı çeken İstanbul'un ihtiyacını karşılamak üzere Canik, Sivas ve Bozok sancağı kazalarından toplanan arpa ve buğdayın Orta Karadeniz iskeleleri

üzerinden İstanbul'a gönderilmesi iskelelin işlem hacminin artmasının diğere sebepleriydi (BOA, C.DRB., 6/263, 7 M 1211/13 Temmuz 1796; BOA, C.DRB., 10/473, 1210/1795-1796; BOA, C.DRB., 53/2602. 16 Ca 1209/9 Aralık 1794; BOA, C.DRB., 14/651, 25 C 1216/2 Kasım 1801; Beşirli, 2004: 9-37; Kul, 2016: 395-410). Devletin 18. ve 19. yüzyıllarda bu güzergâhı daha sık kullanması Samsun ve Ünye iskelelerini işlek hale getirmiştir (BOA, A.AMD., 25/99, 1267/1850-1851; TŞS., 1943, 34, 15 Za 1207/24 Haziran 1793; BOA, C.AS., 380/15725. 1 Z 1240/17 Temmuz 1825; BOA, D.MKF.d., 307/41.).

Gümrük Defterlerinin Analizi: Seferler, Tüccarlar ve Mallar

18. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar devam eden uzun bir dönem üzerine önemli bilgiler sunan gümrük verilerinden Samsun ve Ünye iskelelerinin yüz elli yıllık dönemsel ticarî gelişim seyrini takip etmek mümkün hale gelmektedir. 19. yüzyılın sonuna kadar Karadeniz iskeleleri üzerine ticaret verilerinin sınırlı oluşu bu kayıtları önemli kılmaktadır. Defterlerin sürekliliğinin olmaması ve sınırlı bir dönemi kapsamaları genellemelere gitmekte dikkatli olmamızı gerektirse de verilerin dönemsel açıdan basamak oluşturacak biçimde sıralanması göz ardı edilemeyecek avantajlar sunmaktadır. Bu tarihlerde Samsun gümrüğüne bağlı üç gümrük ve iskeleden biri olan Ünye gümrüğü kayıtları bazı seneler beraber tutulduğundan birlikte değerlendirmek zorunlu olmuştur (BOA, ML.VRD.d., 41, 10. 22 Ca 1255/3 Ağustos 1839; BOA, ML.VRD.d., 92, 12-13).

Farklı tasnifler içinde dağınmık biçimde yer alan 18. ve 19. yüzyıla ait Bab-ı Defteri Başmuhasebe Mukataa Kalemli Defterleri, gümrüklerden elde edilen geliri tespit üzere tutulan Maliye Varidat Muhasebesi Defterleri ve Maliye Masarifat Defterleri, Ünye ve Samsun gümrüklerinde işlem gören mallar hakkında önemli veriler sunmaktadır. Kayıtlar, giren ve çıkan malın para cinsinden değeri, malın cinsi ve miktarı biçiminde sıralanmış, malı getiren tüccarın adı genellikle belirtilmemiş, bazı kayıtlarda ise yalnızca tüccar ve komisyoncu adı ve kendisinden sağlanan gelir bilgisi verilmiştir. Bazı istisnalar dışında gümrük bedeli alınan malların ithal ya da ihraç ürünü oldukları veyahut alınan gümrük resminin "amediyeye" ve "reftiye" olduğuna dair belirleyici kayıt düşülmemiştir. Ancak dikkatli bir okumayla bazı malların menşelerinin izi kolaylıkla sürülebilmektedir. Ayrıca, kayıtlarda tüccar kayıtlarına ve kaptanlara da rastlanır (Albayrak, 2017: 176-180). Gümrük kayıtları ortak bir standarda sahip olmadığından farklılıklar gösterebilmekte, özellikle de malların miktar ve ölçü birimleri eksik olabilmekte veya bulunmamakta, bazı kayıtlarda ise malların miktarının toplu kaydının tercih edildiği görülmektedir.

Bahsi geçen defterlerden malların geçişinden elde edilen gümrük gelirlerini dönemsel değerlendirmeyi amaçladığımızdan dört döneme ayırarak tablolar halinde vermeyi tercih ettik. İlk kayıtlar 18. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna (1735-1737), ikincisi 18. yüzyılın son çeyreğinin baş ve yüzyılın sonuna (1770-1771/1795), üçüncüsü 19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna (1827/1829) ve son kayıtlar ise 19. yüzyılın ortalarına (1840/1842, 1860-1864) aittir.

Tablo 1. 1147-1148/1734-1735 Yılları Ünye Gümrüğü İthal/İhraç Malları ve Gümrük Gelirleri (17 L 1147/1735). (BOA, D.BŞM.d., 1859, 2. 17 L 1147/7 Mart 1735).

Ay	Malın Cinsi	Gümrük Geliri (Kuruş)	Toprak Bastı Geliri (Kuruş)
M 1147/Haziran 1734	Köle, Sığır derisi		16,05
L 1147/Mart 1735	Tütün, Köle		9
S 1148/Haziran 1735	Köle		3
Ra 1148/Temmuz 1735	Köle, Tütün		11,30
R 1148/Ağustos 1735	Tütün, Köle, Tokat Kundak, Tokat, Astar, Merzifon		226,06
Za 1147/Mart 1735	Köle, Sadeyağ, Fındık, Kendir teli		
Za 1147/Mart 1735	Pirinç, Üzüm, Sabun, Zeytin Yağı, Balık, Kahve, Hırdavat, Üzüm, İncir, Bal, Şarap, Çeltik, Fındık, Sadeyağ, Köle	103,31	
Z 1147/Nisan 1735	Köle, Sadeyağ, Fındık, Kendir teli	43	
M 1148/Mayıs 1735	Kendir teli, Sade Yağ, Pirinç, Sabun, Sığır derisi, İpek elbise	113,10	
S 1148/Haziran 1735	Sığır derisi, Sadeyağ, Hırdavat, Astar, Sincap, Alaca kedi, Siyah kedi, Astar, Köle, Kendir teli	103,35	
Ra 1148/Temmuz 1735	Baharat, Sığırderisi, Acem Gömlek, Aba, Kösele, Astar, Alaca Astar, Çarıklık sığır derisi, Tokat	141,21	
R 1148/Ağustos 1735	Tel, Aba, Tokat, Bakar, Tokat Kundak, Astar, Kurt Derisi, Deri, Kundak Astar, Sığır derisi, Merzifon,	3544,19	

	Hırdavat (Çeşitli demir eşya), Fındık, Pirinç	
Ca 1148/Eylül 1735	Çerçi eşyası, İpek iplik	70
L-Z 1148/Mart -Mayıs 1736		9

"Der defter-i irâdi-i gümrük-i Ünye ve maâ Toprakbasdı" kayıtlarında 4169, 36 kuruşa ulaşan gümrük gelirine toprakbasdı geliri de eklendiğinde toplam gelir 4436,52 kuruşa ulaşıyordu. Bölgeden gönderilen ürünler arasında pirinç, kendir, fındık, üzüm, kahve, kına, incir, zeytinyağı, bal, zeytin başı çekmektedir. Ticarete konu olan sığır, sincap, alaca kedi, kurt, siyah kedi derisi, kösele, çarıklık deri en önemli deri ve deri ürünleridir. Tokat üretimi ipekli, yünlü ve pamuklu dokumalara ve ipliklere, gömlek, astar, kundak, aba gibi Tokat işi dokuma ürünlerine bol miktarda rastlanır. Tokat dokumalarının ihraç dokuma ürünleri olduğu birkaç yerde belirtilmiştir. Buna karşılık Merzifon dokumalarına daha az rastlanır. Hırdavat adı altında çeşitli eşya olarak kaydedilenlerin ayrıntılı bilgisi yoktur. Ticarete konu olan mamul maddeler arasında ise sabun başı çeker. Kölelere de Ünye gümrüğünde işlem yapılmıştır. İşlem gören 107 gemi reisinin yalnızca biri Yahudi, biri ise acem kökenlidir. 34 gayrimüslim kaptan kaydı dışındakiler Müslümandır. Gümrükte bölge dışından yalnızca Tophane ve Giritli iki gemici işlem yaptırmıştı (BOA, D.BŞM.d., 1859, 2. 17 L 1147/12 Mart 1735).

12 Mayıs 1736 tarihli Samsun iskelesine karadan gelen ticarî mallar ve tüccarlar hakkında bilgi veren "eşya-i bezirgân" defter kayıtları ve 20 Mayıs 1737 tarihli "Amasya Köprü Merzifon bezirgânlarının eşya defteri" de önceki defter tarihine yakın bir tarih için tamamlayıcı bilgiler edinmemizi sağlıyor. Bu sürede toplam gümrük geliri 1469,05 kuruşa ulaşmıştı. Tokat ve yine önemli oranlara ulaşan Amasya dokumalarının nelerden oluştuğu satır aralarından okunabilmektedir. Bu mallar arasında sahtiyan, astar, kırmızı, basma, astar kundak gibi dokuma ürünleri bulunuyordu. Ara sıra işlem gören bakır ve bakır eşyalar dışında gümrük gelirlerinin çoğunluğu Tokat dokumalarından elde ediliyordu. Varnalı tüccarların genellikle "Tokatkâri, eşya-i Tokat" eşyaları edinmesi iki yaka arasında işlek bir ticaret ağının varlığına işaret eder. Kayıtlarda adı geçen Acem tüccarlar da benzer dokuma ürünleri ticaretiyle uğraşıyorlardı. Amasya, Köprü, Merzifon tüccarlarının gümrük hasılatına sağladıkları gelir de 11503 kuruşa ulaşmıştı. Tüccarların başlıca ticarî malları arasında Amasya, Tokat, Lâdik, Köprü üretimi pamuk, astar, pembe, sahtiyan, keten gömleği, astar kundak gibi dokuma ürünleri yer alıyordu (BOA, D.BRM.d., 24315. 1 M 1149/12 Mayıs 1736).

Tablo 2. 1184/1770 Yılı Samsun, Ünye, Fatsa, Bafra Gümrüğü İthal/İhraç Malları ve Gümrük Gelirleri (Mart 1771). (BOA, D.BŞM.d., 4152, 1-3. Mart 1184/ Mart-Nisan 1771).

Ay	Malın Cinsi	Gümrük (Kuruş)	Geliri
M 1184/Nisan 1770	Kuru, Astar, Tokat, Amasya, Darı	2474	
S 1184/Mayıs 1770	Fındık, Sığır derisi, Kösele, Buğday, Kuru, Bez, Tilki derisi, Keçe	58,05	
Ra 1184/Haziran 1770	Kuru, Darı, Astar, Yapağı, Kösele, Sığır derisi, Tilki derisi, Tokat, Amasya, Deri, Çuka Alaca, Aba	3240	
R 1184/Temmuz 1770	Kuru, Amasya, Filibe, Varna Abası, Manda derisi, Tokat Kundak, Manisa	387,05	
Ca 1184/Ağustos 1770	Demir, Varna Abası, Sığır derisi, Demir, Filibe Abası, Kundak	1468,05	

Samsun, Ünye, Fatsa, Bafra iskelelerinin gelirleri birlikte kaydedildiğinden toplu değerlendirmeyi tercih ettiğimiz Samsun iskelesinin gümrük geliri 20 Eylül 1770-12 Mart 1771 tarihleri arasında yalnız başına 7628 kuruşa ulaşmıştır. Yine Samsun'a bağlı Bafra iskelesinin 241 kuruşa, Ünye iskelesinin 97,05 kuruşa, Fatsa iskelesinin ise 74 kuruşa ulaşan gelirleriyle birlikte toplam 8060,05 kuruş gümrük geliri elde edilmiştir. Kayıtlı toplam gelir 1769 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşının ticarî faaliyetleri, önemli sayılabilecek oranda etkilemediğini gösterir. Bu defterde gemi kaptanları ile ihraç/ithal mallar da açıkça belirtilmiştir. Gemicilerin çoğunluğu Samsunlu, Ünyeli, Giresunlu, Sinoplu idi. Ünye, Samsun gibi limanlardan kuzeyde yer alan Kefe'ye doğru aralıksız dokuma ürünleri sevkiyatının gerçekleştirildiği kolaylıkla gözlemlenebiliyor. Ticarete konu olan mallar Tokat ve Amasya dokumalarıydı. Bunların ardından Balkan şehirleri Filibe ve Varna üretimi dokuma ürünleri geliyordu. Tokat ve Amasya üretimi astar, bez, keçe, kundak, aba abaların Kefe, Bergos, Varna'ya satışı gerçekleştiriliyor, buna karşılık Bergos, Varna, Filibe'den de aba, kundak, Manisa dokumaları geliyordu. Deri ve deri ürünleri kösele, sığır, keçe, yapağı (ham yün), tilki, manda derisinden oluşuyordu. Yine Varna'dan getirilen demir bölgeye girişi gerçekleştirilen önemli hammaddelerdendi. Tarım ürünleri arasında kuru başta olmak üzere, fındık, buğday, darı kayda girmiştir. Gümrükten geçişi gerçekleşen 114 tüccardan 74'ü gayrimüslim, 40'ı Müslüman idi. Bölgede Trabzon, Akkirman, Kefe, Amasya, Tokat, Köprü, Kadıköy, Filibe, Rusçuk, Merzifon, Talas, Giresun ve Gönnye'den tüccarlar ticarî faaliyetler içinde yer alıyorlardı (BOA, D.BŞM.d., 4152, 1-3. Mart 1184/Mart-Nisan 1771).

Tablo 3. 1209/1795 Yılı Samsun ve Sinop Gümrüğü İthal/İhraç Malları ve Gümrük Gelirleri (21 Ş 1209)/1795) (BOA, KK.d., 5248. 21 Ş 1209/13 Mart 1795).

Ay	Malın Cinsi	Gümrük (Kuruş)	Geliri
N 1209/Mart/Nisan 1795	Fındık, Kuşak, Deri, Astar, Bakır eşya, Pamuk ipliği, Amasya, Astar, Demir	959,04	
L/Nisan/Mayıs 1795	Amasya, Pabuç, Sahtiyan, Tokat, Astar, Külçe Bakır, Zamk, Halep, Bakır eşya, Kösele, Keçi derisi, Kurşun, Kuzu Derisi, Meşin, Fındık, Çakal Derisi, Sığır derisi, Pamuk ipliği, Pamuk	6477,19	
Za/Mayıs/Haziran 1795	Bakır eşya, Gömlek, Fındık, Amasya, Pamuk ipliği, Leh Çuhası Pasav, Amasya Kundak, Pabuç, Çember, Astar, Tokat, Pamuk ipliği, Sahtiyan	2310,36	
Z/Haziran/Temmuz 1795	Manda derisi, Bakır eşya, Pabuç, Pamuk, Amasya, Leh Çuhası Pasav, Keçe, Yapağı, İslimye abası, Filibe abası, Çuha Pasav, Sığır derisi, Kebe, Aba	9747,19	
M/Temmuz/Ağustos 1795	Keçe, Kösele, Sığır derisi, Sadeyağ, İçyağı, Demir, Bez, Havyar, Keçe, Yağ, Harar, Kiriş, Yağ, Bez, Amasya, Zeytin, Amasya, Balmumu	2019,25 (928,34)	
S/Ağustos/Eylül1795	Amasya, Fındık, Leh çuhası Pasav, Yağ, Keçe, Manda derisi, Filibe abası, Pamuk, Demir, Havyar, Kırmızı, Cebken, Yamcı	3012,06	
Ra/Eylül/Ekim 1795	Amasya, Bakır eşya, Fındık, Sadeyağ	15708,14	
R/Ekim/Kasım 1795	Bakır eşya, Fındık, Sadeyağ, Yağ, Kazak Bezi	1544,26	
Ca/Kasım/Aralık 1795	Pabuç, Fındık, Demir, Gediz Bezi, Tokat, Bakır eşya, Leh Çukası Pastav, Sadeyağ, İçyağı, Kazak bezi, Cebken, Kiriş, Yağ, Keçe, Keçe Sığır	262,30	

C/Aralık 1795/Ocak Sığır derisi, Sadeyağ, İçyağı, Yağ, Keçe, Kazak 308,30
1796 Bezi, Bez, Cepken, Balmumu

1795 yılına ait on aylık gümrük kayıtlarında gelir büyük artış göstererek 19602,27 kuruşa ulaşmıştır. Mart 1795-Ocak 1796 arası Samsun iskelesinden 17960,37 kuruş, Ünye gümrüğünden 764 kuruş, Fatsa gümrüğünden ise 130 kuruş gelir elde edilmiştir. Tokatlı, Amasyalı, Kırımlı, Ünyeli, Samsunlu, Giresunlu ve Lâdikli tüccarların çoğunlukta bulunduğu bölgeye, Zileli, Trabzonlu, Anapalı, Merzifonlu, Kefeli, Darendeli, İstanbullu, Tosyalı, Kayserili, Niksarlı, Filibeli, Tamanlı ve Rizeli tüccarlar da uğruyordu. Müslümanların çoğunlukta bulunduğu gemiciler arasında Ünyeli, Gerzeli, Samsunlu, Giresunlu, Tirebolulu, Trabzonlu, Çarşambalı ve Ordulular başı çekiyordu. Bunun yanında Girit, Kırım, Anapa, Ahyolu, Bendereği gibi uzak bölgelerden gemiciler bölgeye seferler düzenliyordu. En fazla satışı gerçekleştirilen Amasya ve Tokat dokumaları bu tarihlerde de ağırlığını devam ettiriyordu. Amasya ve Tokat dokumaları Orta Karadeniz iskeleleri kanalıyla Anapa, Kefe, Kırım, Gözleve, Anapa, İsmail, Bergos iskelelerine gönderiliyordu. Bu dokumalar arasında kundak, çember, gediz bezi, bez, yapağı, keçe, astar, pamuk ipliği, pamuk, deri ürünleri arasında ise işlenmiş keçi, manda, kuzu derileri, kösele, sahtiyan, pabuç bulunuyordu. Dokuma sektörü savaş sonrası durumunu düzelterek Rus idaresine yeni geçmiş yerlerle ticarî ilişkilerini devam ettirmeyi başarmış, hatta önemli oranda artış da gerçekleştirmişti. Kefe ve Gözleve'den bölgeye sadeyağ, içyağı, kazak bezi, keçe, sığır derisi gibi hayvansal ürünler getiriliyor; Bergos'a az sayıda külçe bakır, Kefe'ye demir, Kırım'a keçi, kuzu, manda derisi ve kösele gibi deri ürünleri satılıyordu. Bergos ve Taygan'dan bölge iskelelerine yönelik başlayan mal akışı artarak devam ediyordu. Samsun ve Ünye iskelesine Bergos üzerinden Kırımlı, Amasyalı, Kayserili, Bafıralı, Merzifonlu, Tokatlı, Niksarlı, Çarşambalı, Samsunlu, Trabzonlu gayrimüslim tüccarlar eliyle yünlü Leh çukası pastav, İslimye ve Filibe abası girişi gerçekleşiyordu. Taygan'dan çıkarılan Rus demirinin Ünyeli, Giresunlu, Trabzonlu, Samsunlu ve Çarşambalı gayrimüslim tüccarlar eliyle piyasaya girişi devam ediyordu. Ticarete konu olan başlıca tarım ürünleri fındık, buğday; maden ürünleri ise bakır, kurşun, bakır eşya, külçe bakır ve demirdi (BOA, KK.d., 5248, 21 Ş 1209/13 Mart 1795).

Tablo 4. 1 N 1243-1244/1828-1829 Yılları Mart-Şubat Samsun Sinop ve Tabi Gümrükleri İthal/İhraç Malları ve Emtia Gümrüğü Gelirleri (1 N 1243)/1827. (BOA, D.BRM.d., 24445. 1 N 1243/17 Mart 1828).

Ay	Malın Cinsi	Gümrük Geliri (Kuruş)
N 1243/Mart 1828	Pirinç, Sadeyağ, Siyah Pekmez, Bal, Meşin, Pastırma, Kahve, Sabun, Bez, Sahtiyan, Yemeni, Zeytinyağı, Cariye, Demir çubuk, Döşek kılıfı, Koyun derisi, Ordu kilimi, Kendir tohumu, Soğan, Pamuk, Pamuk ipliği,	963,36

	Fındık, Hamhalat, Kırmızı Pabuç, Sarı Pabuç, Ufak Pabuç, Kaşık, Nar pekmezi, Merzifon kuşığı, Bohça, Peştamal, Nal, Sığır derisi, Katran	
L 1243/Nisan 1828	Pamuk, Fındık, Nar pekmezi, Pekmez, Sabun, Amasya kömmesi, Leblebi, Manda derisi, Fındık, Nal, Bez, Merzifon kuşığı, Manisa, Urgan, İpek, Katran, Sirke, Şeytan bezi, Kahve	1362,12
Za 1243/Mayıs 1828	Fındık, Nal, Pamuk ipliği, Tabak harcı, Kurşun, Leblebi, Sahtiyan, Meşin, Demir, Urgan, Sabun, Soğan, Pamuk, Çember, Sığır derisi, Asel, İpek İplik, Bez, Hamr, Demir çubuk, Yarım Aba, Nar pekmezi, Hamhalat	908,16
Z 1243/Haziran 1828	Demir, Bez, Pirinç, Leblebi, Kuru Üzüm, Kösele, Meşin, Sarı Meşin, Zeytinyağı, Sığır derisi, Bal, Fındık, Bakır, Fındık, Pamuk, Hamhalat, Demir çubuk, Fındık, Tokat Yemeni, Hamr Harcı, Sığır derisi	1530,08
M 1244/Ağustos 1828	Şap, Kaşık, Nal, Pekmez, İpek, Çarık bağı, Çivi, Katran, İp, Sahtiyan, Koyun derisi, Tabak, Pamuk ipliği, Manda derisi, Hamr, Fındık, Nar pekmezi, Keçi derisi, Kahve, Sabun, İp, Bakır, Leblebi	3821
S 1244/Eylül 1828	Balmumu, Pekmez, Seccade, Tavşan derisi, Demir, Fındık, Nar pekmezi, Zeytinyağ, Sabun, Sığır derisi, Astar, Hamr, Kahve, Sirke, Pamuk, Nal, Hamhalat, Palamut, Bez, Pirinç, Pamuk ipliği, Katran, Meşin, Kutni Alaca, Yemeni, Kufe, Pamuk ipliği, Basma, İplik, Fistan	3013,03
Ra 1244/Ekim 1828	Balmumu, Meşin, Yemeni Pabuç, Sığır derisi, Pamuk, Hamhalat, Demir, Sahtiyan, Su keçesi, Kösele, Bez, Fes, Sabun, Yapağı, Fındık, Nal, Fistan, Çorap, At Çivisi, İplik	1975,30
R 1244/Kasım 1828	Kahve, Helva, Çember, Keçe, Sahtiyan, Çarşaf, Pirinç, Kösele, Sabun, Koyun derisi, Sığır derisi, Soğan, Demir, Kutni, Şap, Hamhalat, Balmumu, Keçi derisi, Koyun derisi, Kahve, Zeytinyağı, İpek, Yorgan Yüzü,	2546,10

	Sabun, At çivisi, Meşin, Kösele, Manisa, Fistan, Üzüm, Kurşun, Bal, Alaca, Demir, Keçi Kılı	
Ca 1244/Ekim-Kasım 1829	Hamhalat, Sabun, Kına, Barut, Sığır derisi, Yemeni, Pamuk ipliği, Kahve, Bez, Fındık, Sirke, Bal, Yağ, At çivisi, Sahtiyan, Pabuç, Pirinç, Bakır, Yorgan, Karasu Yemeni, İğne, Yapağı, Fişeklik, Demir, Meşin, Peştamal, Basma, Alaca, Çember, Köme Fes, Şal, Kısa Entari, Koyun derisi, Keten, Canfes, Kutni, Semer keçesi, Kutni Entari, Alaca, İpek	1159,05
C 1244/Aralık 1829	Tosya kuşağı, Kuru Üzüm, Kına, Çember, Pabuç, At çivisi, Sabun, Kösele, Hamhalat, Sığır derisi, Manda derisi, Kahve, Pamuk, İpek, Şap, Nal, Pirinç, Yağ, Balmumu, Pamuk ipliği, Bez, Hasır, Yorgan yüzü, Yastık yüzü, Şeytan bezi, Meşin, Hama kuşağı, Sarı Bez, Alaca, Kahve, Sahtiyan, Kaşık, Astar, Yapağı, Kurşun, Nal, Kutni, Çiçekli, Fındık, Keten tohumu, Fes, Manisa	1097,28
B 1244/Ocak 1829	Sahtiyan, Hamhalat, Fındık, Sabun, Pabuç, Alaca, Barut, Sığır derisi, Pamuk ipliği, Bez, Alaca, Kutni, Kuşak, Bakır, Çorap, Astar, Ham Sakız, Kahve, Kına, Zeytinyağı, Pirinç, Havlu, Entari, Fes, Fistan, Üzüm, Sahtiyan, Beyaz Kösele, Bal, Bakır	1610,10
Ş 1244/Şubat 1829	Bez, Hamhalat, Astar, Bez, Pekmez, Leblebi, Yağ, Bal, Zeytinyağı, Sığır derisi, Barut, Fındık, Pirinç, Külâh, Katran, Bakır, At çivisi, Meşin, Sabun, Pamuk ipliği, Kendir Alaca, Fes, Çuka, Şal, Üzüm, Sahtiyan, Yemeni, Nal, Şalvar, İpek, Zenne Şalı	1718

Mart 1828-Şubat 1829'a kadar "*ber veçhi emanet*" Trabzon Valisi Osman Paşa idaresine verilen "*Samsun ve Sinop ve mülhakatı*" iskeleleri emtia gümrük hasılatı defteri yüzünlük ilk çeyreği sonunda değişen ticaretin yapısı hakkında önemli ipuçları verir. Kayserili, Trabzonlu, Talaslı, Rizeli, Darendeli, Lâdikli, Giresunlu ve Zileli tüccarlar en fazla işlem yaptıran grubu oluşturur. Merzifon, Köprü, Taşköprü, Çorum, Ünye, Gerze, Hacıköy, Sinop, Kastamonu, Amasya, Tosya, Ordu, Yozgat, Niksar'dan da tüccarlara rastlanır. Ticarete konu olan mallar içinde dokuma hammaddelerinin yoğunluğu dikkat çekicidir. Tokat ve Amasya dokumalarına artık nadiren rastlanmaktadır. Tarım ürünü olarak fındık en önde gelir. Trabzonlular dikkat çekici biçimde pabuç, sahtiyan, kösele, yemeni gibi ham ve mamul deri

ürünleri ticaretiyle ilgilenmektedirler. Rizeli tüccarların önemli miktara çıkan iplik kayıtları ise şehirdeki bez dokuma sektörünün hammadde ihtiyacının bölgeden karşılandığına işaret eder. Kayserili ve Talaslı tüccarlar da dokuma hammaddesi özellikle de pamuk sağlıyorlardı. Bölge dışından gelen tüccarlar arasında bulunan Kadıköylü tüccar bakır, yağ, kına; İslimyeli Eyüp Ağa bakır ve deri; Ahıskalı tüccar pamuk ipliği; Hopalı Hasan Ağa kutni alaca (pamuk-ipek karışımı), ticareti yapıyorlardı. Kaydın tutulduğu zaman zarfında Sinop gümrük hasılatı 6304,05 kuruşa, Ünye/Fatsa iskelesi 2630 kuruşa, Ordu iskelesi ise 1114 kuruşa ulaşmıştı (BOA, D.BRM.d., 24445. 1 N 1243/17 Mart 1828).

Tablo 5. 1 L 1244/1829 Yılı Samsun ve Sinop ve tabi Gümrükleri İthal/İhraç Malları ve Gümrük Gelirleri (BOA, D.BRM.d., 24447, 1 L 1244/6 Nisan 1829).

Ay	Malın Cinsi	Gümrük (Kuruş)	Geliri
N 1243/Mart 1828	Bez, Güherçile, Astar, Köme, Leblebi, İpek, Kösele, Meşin, Kadife, Çizme, Kalay, Yağ, Demir, Soğan, Sığır derisi, Fındık, Bal, Samur Keçesi, Pirinç, Peştamal, Sabun, Kuru Üzüm, Sahtiyan, Pekmez, Sadeyağ, Çarık bağı, Erik Kurusu, Pabuç, Boya, Kahve, Kurşun, Pamuk ipliği, Pamuk, Fındık, Zeytin, Musul bezi, Alaca, Koz helvası	1149,4	
L 1243/Nisan 1828	Bakır, Pamuk, Sığır derisi, Bez, Tahta, Kıtno, Alaca, Fındık, Yapağı, Leblebi, Siyah Sahtiyan, Harar, At çulu, Çarık bağı, Kendir tohumu, Kına, Pamuk ipliği, Pirinç, Sadeyağ, Semer keçesi, Siyah entari, Kahve, Kendir, Katran, Entari, Koyun derisi, Sirke, Peştamal, Meşin, Balmumu, Şal iplik, Aba, Yemeni gönü, Pirinç, Meşin, Yemeni, Yelek, Alaca, Astar, At kösteği, Karavana, Tosba kuşak, Fes, Keten ipliği, Camus Boynuzu, Fındık, İpek, Kösele, Tosya sahtiyan, Kuru Üzüm, Şeytan bezi, Yemeni, Hacıköy bezi, Pastırma, Soğan	1850,13	
Za 1243/Mayıs 1828	Yapağı, Yorgan yüzü, Pirinç, Keten tohumu, İpek, Fındık, Kilim, Bal, İp, Sirke, Leblebi, Kuru Üzüm, Bez, Sabun, Merzifon, Seccade, Manda derisi, Pirinç, Pekmez, Sadeyağ, Pamuk, Demir, Aba, İplik, Fındık, Kuru Üzüm, Kaşık, Keten bezi, Katran, Kösele, Pabuç, At çulu, Barut, Gön, Yün	1367,30	

Z 1243/Haziran 1828	Fes, Çember, Çuka, Sabun, Sığır derisi, İplik, İpek, Kuru Üzüm, Külah, Pabuç, Nal, Pirinç, Pembe iplik, Pekmez, Sabun, Bez, Yemeni, Çorum Pabuç, Camus boynuzu, Bal, Demir, Arak, Mısır, Peştamal, Kösele, Meşin, Pamuk, Aba, Keten bezi, Alaca, Çember, Sahtiyan, Sirke, At çulu	2757
M 1244/Temmuz 1828	Alaca, Pamuk, İpek, At çulu, Kuru Üzüm, Pirinç, Sadeyağ, Sahtiyan, Sabun, Pabuç, Pamuk ipliği, Kilim, Bez, Semer keçesi, Tosba kuşak, Sirke, Meşin, Bakır, Sığır derisi, Çember, Fes, Kılaptan Miskal, Çuka Şalvar, Kösele, Koyun derisi, Yemeni, Şeytan bezi, Kahve, Bez, Peştamal, Yapağı, Demir	5222,30
S 1244/Ağustos 1828	Koyun derisi, Meşin, İplik, Sirke, Bez, Nal, Demir, Kahve, Katran, İpek, Leblebi, Fındık, Pirinç, Çember, Kıtno, Sadeyağ, Kösele, Meşin, Sığır derisi, Pamuk ipliği, Sahtiyan, Katran, Halat, Siyah Sahtiyan, Yemeni, Şeytan bezi, Çakmak Taşı, At Çulu	864,35
Ra 1244/Eylül 1828	Bakır, Pirinç, Aba, İpek, Külah, Sabun, Siyah Sahtiyan, Keçi derisi, Pirin, Bez, Güherçile, Sadeyağ, Sandık, Kıtno, Demir, Külah, Leblebi, Sığır derisi, Fındık, Barut, Şeytan bezi, Sirke, Halat, At çulu, Demir, Kuru Üzüm, Pamuk, Çarşaf, Peştamal, Çuka, Basma, Yün bez, Meşin, Keçe Kılı	2943,30
R 1244/Ekim 1828	Keçi derisi, Siyah Sahtiyan, Meşin, Pirinç, Fındık, Alaca, İpek Peştamal, Çember, Sadeyağ, Çuka endaze, Şeytan bezi, Karasu Yemeni, Sabun, Demir, Kuru Üzüm, İpek, Bez, Alaca, Hasır, Koyun derisi, Meşin, Fındık, Nal, Çorap, Sahtiyan, Pabuç, Gön, Zeytinyağı, Sahtiyan, Dikilmiş Aba, Musin Pabuç, Katran, Aba, Yağmurluk, Keten, Pamuk, Sığır derisi, Kına, Leblebi, Keçi derisi, Bal	1387,38
Ca 1244/Kasım 1828	Limon, Sabun, Manda derisi, Sadeyağ, Leblebi, Keçi derisi, Pamuk, Demir, Kösele, Meşin, İpek, Fındık, Kendir alacası, Kurşun, Zeytinyağı, Nal,	1074,8

	Ladik bezi, Tosya Sahtiyan, İçyağı, Bez, Sığır derisi, Kahve, Manda derisi, Fes	
C 1244/Aralık 1828	Sığır derisi, Barut, Alaca, Külâh, Manda derisi, Sadeyağ, Sabun, Havlu, Çember, Peştamal, Bal, Nal, Yağ, Bez, Yağmurluk Aba, Astar, Leblebi, Attariye, Kitno, Abani, Hama kuşak, Kuru Üzüm, Çorap, İçyağı, Çiçekli, Ufak Alaca, Siyah Sahtiyan, Koyun derisi, Pirinç, Camus Boynuzu, Pamuk, Demir, Keten, Nal, İpek, Köme, Kösele, Peştamal, Ufak Alaca Kuşak, Siyah bez, Sığır derisi, Meşin, Koz helvası	1515,30
B 1244/Ocak 1829	Fes, Peştamal, Bez, Pamuk, Pembe iplik, Bez, Portakal, Sığır derisi, Leblebi, Yağ, Fındık, Demir, Kösele, Sahtiyan, Bal, Tosba kuşak, Koz helvası, Leblebi, Alaca, Entari, Kendir entari, Kısa entari, Çuha, At çulu, Meşin, Kilim, Yemeni, Kaba kâğıt, Pekmez, Dikilmiş Aba, Kaytan, Pabuç, Gön, Sahtiyan, Palamut, Fındık, İpek, Siyah entari, Çiriş	3283,5
Ş 1244/Şubat 1829	İpek, Palamut, Sahtiyan, Çorap, Bal, Sığır derisi, Pekmez, Leblebi, Halat, Sadeyağ, Köme, Pirinç, Demir, Bez, Alaca, Kitno, Fındık, Sahtiyan, Kösele, Meşin, Çiçekli, Şal Acem, Külâh, Pamuk, Kına, Kaytan, Aba, Şalvar, Karasu Yemeni, Sabun, Gön, Yemeni, Pabuç	1425,9
N 1245/Mart 1829	Pirinç, Yağ, Pekmez, İpek, Bakır, Alaca, Bal, Kuru Üzüm, Külâh, Fındık, Pekmez, Zeytinyağı, Bez, Sabun, İplik, Pamuk	349,20 kuruş

"Bera-ı hasılât-ı gümrük-i emtiâ-i Samsun ve Sinob ve tevâbiha" başlığı altında yıllık gelirin kaydedildiği müfredat defterine göre Samsun gümrük geliri en yüksek oranla 22931,12 kuruşa, Sinop 3283,20 kuruşa, Ünye 2210 kuruşa, Ordu 793 kuruşa ulaşmıştı. Toplam gelir İnebolu, Bartın ve Bendereği gelirleriyle birlikte 29711,32 kuruşa ulaşıyordu. 1828-1829 yılı Samsun iskelesi emtia gümrüğü idaresine Trabzon Valisi Osman Paşa memur edilmişti. Bu defterde gemi yükleri ayrı başlık altında belirtildiğinden gemi türleri, memleketleri ve ihraç yerleri hususunda da bilgi edinilebilmektedir. Toplam 980 tüccar içinde 171 gayrimüslim tüccar gümrükte işlem görmüştü. Gümrük kayıtlarına en fazla Trabzonlu, Kayserili, Samsunlu, Lâdikli, Köprülü, Rizeli, Zileli, Ünyeli ve

Hacıköylü tüccarlar takılmıştı. Samsun ve Ünye iskeleleri İç Anadolu ve Orta Karadenizli tüccarlar için ticari üs görevi görüyordu. Trabzonlu tüccarların şehirde dericiliğin ilerlediğinin işareti sayılabilecek şekilde ham deri ve deri mamulleri ile ilişkisi dikkat çekici boyutlardadır. Ticarete konu olan deri ve deri ürünleri arasında sığır, koyun, keçi, manda derileri, yemeni, meşin, sahtiyan, pabuç, kösele, gön başı çekmekte yine, deri sektörünün ham maddesi olan palamut ticaretine özen gösterilmekteydi. Rizeliler de bezle özellikle de şeytan bezi ile bağlantılıdır. İstanbul ve özellikle de Kadıköy'den ticarî ilişki kuran gayrimüslim tüccarların bağlantıları devam ediyordu. Amasya ve Tokatlı tüccarların dokuma ürünleri ticaretindeki yerleri adeta yok olmuştur. Aba ve kaytan üretimi yapıldığına işaret eden önemsiz birkaç değer dışında kayda rastlanmaması giderek küçülen dokuma sanayinin 19. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde çöktüğünü teyit eder. Artık dokuma sektöründe büyük oranda basma çuha, yün bez, astar, at çulu, bez, pamuk, iplik, alaca, ipek, şeytan bezi, çarşaf, kendir alacası, yağmurluk, peştamal, çember, külah, fes, çorap, entari, çiçekliden oluşan hammadde ticareti yapılmaktadır. Dokuma ürünlerinin dolaşımdaki payı tükenmesine karşın mahalli tarım ürünleri ile dokuma hammaddelerinin artışı dikkat çekici oranlara ulaşmıştır. Bölge dışından yalnızca Anapa, Livane, Acara'dan birkaç tüccarın kayıtlara yansması Balkanlar, Kırım, Kafkasya ve çevresinin bu iskelelerle bağlantısının kaybolduğunu gösterir. Yalnızca iki gayrimüslim gemici Kırım'la ticari bağlantısını devam ettiriyordu. Sahtiyan, alaca, ipek peştamal, çember, şeytan bezi, yemeni, ipek, meşin, yağmurluk, keten, pamuk gibi dokuma ürünleri, fındık, kuru üzüm ve bal gibi tarımsal ürünler Kırım'a gönderilmişti. İstanbul'a giden bir geminin yükleri arasında pamuk, ipek, fes, pabuç, sahtiyan, iplik, bez, semer akçesi, meşin, çember, çuka şalvar, külah, kösele, yemeni, bez, şeytan bezi, peştamaldan oluşan dokuma ve deri ürünleri ile sadeyağ ve demir bulunuyordu. Yoğunluk büyük oranda azalsa da Darendeli, Sivashlı, Çorumlu, Yozgatlı, Kastamonulu, İskilipli, Bafıralı, Çarşambalı ve Boyabathlı tüccarlara nadiren de olsa rastlanıyordu. Pirinç başta olmak üzere fındık, leblebi, kendir tohumu, kuru üzüm ve bal satışı gerçekleştiriliyordu. Bakır, demir, kurşun, barut, nal bölgede ticareti gerçekleştirilen başlıca maden ürünleriydi (BOA, D.BRM.d. 24447, 1 L 1244/6 Nisan 1829).

Tablo 6. 1255/1840-1258/1842 Yılı Samsun Sinop ve tabi Gümrükleri İthal/İhraç Malları ve Gümrük Gelirleri (29 Ra 1255/1840, 1258/1842) (BOA, ML.VRD.d., 162, 6-7. 1255/1840; BOA, ML.VRD.d., 91. Ta 1254/Ekim-Kasım 1839; BOA, ML.VRD.d., 41. Ağustos 1254/Ağustos-Eylül 1839; BOA, ML.d., 286, 2. 1842).

Ay	Malın Cinsi	Gümrük (Kuruş)	Geliri
Şubat 1255/1840-1841	Boyalı Halat, Keçi derisi, Urgan, Pirinç, Yağ, Yemeni, İpek, Pekmez, Bez, Sığır derisi, Bal, Halat Beyaz, Kendir tohumu, Pirinç, Leblebi, Manda derisi, Meşin, Kırmızı Sahtiyan, Fındık	1140	

Ağustos 1839	1254/Ağustos	Aba, İpek, Tuz, Halat Boyalı, Beyaz Bez, Kahve, Yemeni, Sabun, Pirinç, Bez, Kasatura, Manda derisi, Kaytan, Koyun derisi, Bakır, Fındık, Urgan, Pabuç, Meşin, Kilim Türkmen, Külâh, İplik Aba, Şarap, Halat Beyaz	846
Ks 1254/Ocak 1840		Bakır, Pamuk, Sadeyağ, Manda derisi, Pekmez, Urgan, Bez, Pirinç, Üzüm, Ceviz helvası, Halat Boyalı, Demir, Nal, Keçe, Çorap, Şal İngiliz, Leblebi, Pasturma, Tarhana, Mum, Bal, Yemeni, Pabuç, İplik, Sarı Meşin, Kısa Aba, Kösele, Sahtiyan	1002,05
Ta 1842	1258/Ekim-Kasım	İslimye abası, Siyah Aba, Barut Siyah, Sığır derisi, Siyah Zerava, Şiyak, Yemeni, Rusya balı, Deve Tüyü Aba, Kaytan kılıf, Rusya Demiri, Çavdar, Yapağı Rusya, Lazot, Fasulye, Ceviz, Sığır derisi Rusya, Manda derisi, Halat Rusya, Kırmızı bez, Yapağı, Keçi derisi, Balmumu, Bal, Sadeyağ, Buğday, Çuka Rif, Renkli Astar, Halı, Çit İngiliz, Fransız çuhası, Cedit Boya, Pamuk ipliği, Şeker, Beyaz Astar, Sahtiyan, Kebir Kırmızı Sahtiyan, Kösele, Arpa, Yemeni, Pabuç, Ağaç kaşık, Ordu kilimi, Sade keçe Rusya, Kösele Rusya, Meşin Astarlık Sahtiyan, Balık yağı, Fındık, Un, Kirbas bezi, İpek, Leblebi, Beyaz bez, Halat Boyalı, Urgan, Nohut, Bulgur, Pekmez, Çivi, Sucuk, Kırmızı Havyar, Nal, Fındık, Üzüm, Demir, Kaytan, Yağmurluk Aba	1745

İlgili defterde dışarıdan gelenler belirtilmediğinden bununla ilgili bilgiler işlenememiştir. 1842'de de on yıl öncesinin benzer kompozisyonu aynen devam ediyordu. Gümrük defterinde Kayserili, Trabzonlu, Tokatlı tüccarlar başı çekmekte, nadiren de Giresunlu, Zileli, Tirebolulu, Köprülü, Merzifonlu, Ünyeli, Samsunlu, Çarşambalı, Lâdikli, Çorumlu, Zileli ve Amasyalı olanlara rastlanmaktadır. Neredeyse tamamı gayrimüslim Kayseri tüccarları dokuma ürünleri ticaretiyle, Trabzon tüccarları ise deri mamulleri satışı veya deri ve palamut gibi hammadde ticaretiyle ilgileniyorlardı. Getirdikleri deri

malzemeleri arasında yemeni, sarı meşin, sahtiyan, kösele, pabuç, kaytan gibi mamul maddeler yer alır. Derilerin önceki tarihlere göre artan oranda hammadde olarak ticarete konu oldukları görülmektedir. Canik'in iç kesimleri artık daha çok halat üretimine yoğunlaşmıştır. Tokat'ta azalan aba üretiminin izlerine zorlukla rastlanmakta, artık başlıca dokuma ürünlerinden olan ipek ham halde satılmaktadır. Ticarete konu olan başlıca dokuma ürünleri kirpas bezi, ham halat, gedus bezi, pamuk ipliği, urgan ve kaytandır. Bölgedeki piyasanın uluslararası ve bölgelerarası özelliği kaybolmuştur. Balkanlar, Kafkasya ve Kırım menşeli tüccarlara ya hiç rastlanmamakta ya da birkaç isimle sınırlı kalmaktadır. Önceki tarihlerde de kayıtları bulunan Kadıköylü tüccarların bölgeyle ticarî ilişkileri devam etmektedir. 1842 yılında toplam 182 tüccar kaydı içinde 62'si gayrimüslimdir. Kayıtlardaki gümrük gelir oranı ve bölge dışına gönderilen hammadde miktarı ticaretin gittikçe mahalli ihtiyaçları karşılayan bir görünüm arz ettiği dolayısıyla yerleştiğine işaret eder. Bölge dışına gönderilen mamul madde bulunmaması bu tespiti destekler. Samsun ve Ünye'ye Rusya, İngiltere ve Fransa'dan ilk defa mal girişi gerçekleşmişti. Bölgede satışı gerçekleştirilen İngiliz şahı, Fransız çuhası ve Rus ham demiri ve deri ürünlerinin değer açısından çok fazla karşılığı olmasa da miktarca önemli sayılabilecek derecededir. Rusya'dan ithal demirin ticaretini yapanların tamamı gayrimüslim tüccarlardır. Sürmeneli, Tirebolulu ve Gelensalı tüccarlar az da olsa İslimye abası ticaretine yoğunlaşmışlardır. Ancak bu ticaret de eski önemini yitirmiştir. Tarım ürünleri arasında pamuk, pirinç, fındık, nohut, leblebi başı çeker. Ünye gümrüğünden elde edilen 885 kuruş ve Fatsa'dan elde edilen 255 kuruş iskelelerin içine düştükleri gerilemenin bir göstergesidir (BOA, ML.VRD.d., 162, 6-7. 1255/1840; BOA, ML.VRD.d., 41. Ağustos 1254/1840; BOA, ML.d., 286, 2. 1258/1842; BOA, D.MMK.d., 23242. 3-4). 1842 yılında ise bir miktar artışla Ünye ve Fatsa iskeleleri 1745 kuruş, Ordu Bulancak iskelesi ise 1273,05 kuruş gelir elde etmiştir (BOA, ML.d., 286, 2. 1258/1842). Yazım şekillerinden yine yakın zamana tarihlendirebileceğimiz Samsun emtia gümrüğü hasılatı defterinde de yaklaşık oranlar vardır. Bu tarihlerde Rus müstemmen tüccar Mihail bölgede tilki, kunduz derisi ticareti yapıyordu. Rus tüccar bir hafta arayla önemli miktarda deri hammaddesi getirmişti. Emtia hasılatı olarak Samsun 8639,05 kuruş, Ünye 317 kuruş, Fatsa iskelesi ise 195 kuruş, gelir elde etmişti (BOA, D.MMK.d., 23242, 3-4)³.

Tablo 7. 1275/1860-1864 Yılları Samsun ve Sinop Gümrükleri İthal/İhraç Malları ve Gümrük Gelirleri (1275/1860, 1279/1864) (BOA, ML.MSF.d. 14680, 2-6. 31 Temmuz 1275/12 Ağustos 1859; BOA, ML.d., 873, 2-3. 31 Ta 1275/12 Kasım 1859; BOA, ML.MSF.d., 16947. 2-4, Mayıs 1275/Mayıs-Haziran 1859; BOA, ML.d., 1022, 2. 31 Ka 1275/12 Ocak 1860; BOA, ML.d., 1024, 2-3. Ks 1275/Ocak-Şubat 1860).

Ay	Malın Cinsi	Gümrük (Kuruş)	Geliri
Temmuz 1859	1275/Ağustos	Tütün, Fındık, Mısır	392
Ağustos 1859	1275/Eylül 1859	Mısır	312

³ Samsun Gümrük hasılatı. Benzer yazım özelliklerine sahip diğer defterlerle karşılaştırıldığında 1250'lilere tarihlendirmek mümkündür.

Ta 1275/Kasım 1859	Un, Demir, Buğday, Mısır	213
Şubat 1279/Ocak-Şubat 1864	Buğday, Arpa, Un	251
Mayıs 1279/Nisan-Mayıs 1863	Buğday, Un, Tütün	312
Ka 1279/Kasım-Aralık 1863	Arpa, Buğday, Un	132
Ks 1279/Ocak-Şubat 1864	Buğday	173

Ünye İskelesi Karantina defteri XIX. yüzyılın ortalarında bölge iskelelerinin kompozisyonlarında önemli değişikliklerin olduğunu gösterir. Bu tarihlerde Orta Karadeniz iskelelerine Rus, İtalyan, Avusturya, İnoz, Sisam uyruklu buharlı gemiler sefer düzenlemeye başlamışlardı (BOA, ML.d., 1022, 2. Ka 1279/Aralık 1863-Ocak 1864; BOA, ML.d., 1024, 2-3. Ks 1279/Ocak-Şubat 1864; BOA, ML.MSF.d., 14680, 1-6. Ağustos 1275/ Temmuz-Ağustos 1859). Bölgeye yabancı uyruklu seferler İngiliz Levant Kumpanyası ile başladı. İstanbul-Trabzon hattında Essex ve Crescent adlı buharlılarla her 15 günde bir sefer düzenleniyordu. 1836'ya kadar seferlerine devam eden şirkete birbiri peşi sıra Avusturya'ya ait Tuna Buharlı Nakliyat Şirketi, yine Avusturyalı Lloyd, Fransız Le Service Maritime Postal de l'Etat ve Rostand, İngiliz Peninsular Oriental şirketleri de katılmıştır (Karakulak, 2017: 660). 1851 yılından itibaren bir kısmı düzensiz seferler yapsa da Mesajeri Maritim ve hemen ardından Fraissinet, Paquet ve Cyprien Fabre kumpanyaları Karadeniz iskelelerine hızlı ve güçlü bir şekilde girdiler. Çoğu İstanbul'dan Trabzon ve Batum'a kadar sefer düzenliyordu (Uygun, 2018: 121). Buna karşılık 1839 yılında İstanbul ile Karadeniz iskeleleri arasında yalnızca iki Osmanlı gemisi sefer düzenliyordu. 1845 yılında Fevaid-i Osmaniye vapurları İstanbul'dan başlayan seferlerine Samsun, Ünye ve Ordu limanlarını da dahil etti. Kırım Savaşından sonra artan ticaretle birlikte Doğu Karadeniz iskelelerine sefer yapan yabancı vapur şirketlerinin sayısı çoğaldı. 1858 yılında bunlara Rus kumpanyası da katıldı. Mesajeri Maritim ve Rus kumpanyası gibi bazıları Ünye ve Fatsa iskelelerine yük ve yolcu durumuna göre uğruyordu. Vapurların çoğu açıktan yük ve yolcu indirme-bindirmeyi tercih ediyordu (Karakulak, 2020: 95-99; Uygun, 2015: 210-215; Uygun, 2021: 318, 335-380). Sefer düzenleyenlerden birisi olan İtalyan uyruklu Kastro Sarafiano 16200 kilelik vapuruyla düzenli şekilde Ünye'ye de uğramaktaydı (BOA, ML.d., 873, 2-3. 29 Şubat 1279/Ocak-Şubat 1864). Böylece Ünye iskelesi doğuda Kafkasya ve Kırım, batıda İstanbul üzerinden İtalya, İspanya, Fransa, Rumeli, Suriye, Mısır ve Yunanistan ile düzenli bağlantı kurmuştu.

Ağır tonajlı yabancı uyruklu gemilerin seyrüsefere başlaması nispeten küçük tonaja sahip yerli denizcilik sektöründe yıkıcı etki bırakmıştır (BOA, ML.MSF.d., 16947, 2-4. Mayıs 1279/Nisan-Mayıs 1863). İskeleye uğrayan Müslüman gemicilerin idaresindeki gemilerin çoğunluğunun küçük gemilerden oluşması rekabet açısından Müslüman gemiciler aleyhine bir durum oluşturmuştur. Bunun yanında

ticaret hacminde meydana gelen daralma gemilerin de küçülmesine neden olmuştur. Gemiler kotra, şayka, sandal kayık, birik, galete, şehdiye birik, çekdiri'den oluşuyordu. Gemicilerin sefer yerleri Trabzon, Ünye başta olmak üzere Ordu, Sinop, Tirebolu, Gerze, Giresun ve özellikle göçmenleri taşıyan gemilerin son uğrak yeri olan İstanbul'dur. Yükler tarım ürünleri ağırlıklı olmak üzere arpa, un, yulaf, demir, buğday, mısır çoğunlukla da yolculardan oluşuyordu. Gemiler Giresun'a tütün, mısır, Giresun'dan İstanbul'a mısır, Trabzon'a ise muhtemelen göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere aralıksız buğday taşımaktaydı. Osmanlı uyruklu Moyis Kaptan'ın 6000 kilelik birik ile Taygan'dan Trabzon'a demir taşıması dikkat çekicidir. Osmanlı topraklarına önemli miktarda Rus demiri girmeye devam ediyordu. Bu tarihlerde Çerkez göçü Doğu Karadenizli gemicilere özellikle de sınıra yakın Trabzon, Rize, Sürmeneli gemicilere önemli bir gelir kapısı oluşturmuş gözüküyor. Müslüman gemiciler sandal ve kayıklarıyla aralıksız göçmen taşımaktaydı (BOA, ML.d., 873, 2-3. 31 Ta 1275/12 Kasım 1859). Devlet de Hidayet-i Bari vapurunu Trabzon'a göçmen taşımakla görevlendirmişti (BOA, ML.d., 873, 2-3. 29 Şubat 1279/Ocak-Şubat 1864).

Farklı tarihlere ait defterler dönemsel olarak değerlendirildiğinde yaklaşık yüz elli yıllık bir döneme toplu bakış imkânı sunmakta ve değişen değerleri izlememize yardımcı olmaktadır. Amasya, Tokat, Merzifon ve Köprü 18. yüzyılda önemli dokuma merkezleri haline gelmişlerdi (Çiçek, 2006: 66-73). Özellikle gelişen dokuma zanaatıyla Anadolu ticaretinin merkezi konumuna yükselen Tokat doğu-batı transit ticaret merkezine dönüştü (Ortaylı, 2004: 121-132). Amasya ve Tokat'ın sahip olduğu ticari olanaklar, 18. yüzyılda Orta Karadeniz iskelelerinin en önemli ihraç ve ithal merkezlerinden biri olmasına katkı sağlamıştır. İç Anadolu'nun hareketlenen Kayseri, Yozgat, Kastamonu çevresinin ticarî bağlantılarını da Samsun ve Ünye'nin sağlamaya başlaması iki iskeleyi transit merkezler konumuna yükseltmiştir.

Yöre dışından tüccarlar bu ticarî ağ içinde faaliyet gösteriyorlardı. Eflak, Boğdan, Kefe, Kırım ve Balkan tüccarları Tokat ve Amasya üretimi dokuma ürünlerini elde etmek için ya kendileri ya da temsilcilerini Samsun ve Ünye'ye göndermekteydiler. 18. yüzyılda Balkanlara ve Kuzey Karadeniz bozkırlarına Amasya, Tokat yapımı yünlü, ipekli, pamuklu dokumaları ve deri ürünleri Samsun başta olmak üzere içinde Ünye iskelesinin de bulunduğu Orta Karadeniz limanlarından Kefe, Varna, Burgaz iskeleleri aracılığıyla sevk ediliyordu (BOA, A.MKT.UM., 264/57. 1 Ca 1273/29 Aralık 1856). Samsun ve Ünye üzerinden ihraç edilen Tokat, Köprü, Merzifon ve Amasya'nın yün-pamuk karışımı dokumaları, Tokat basmaları, pamuk, pamuk ipliği, bogasi (ince pamuklu dokuma) ve kirpas (kaba pamuklu dokuma) Kırım, Nogay, Çerkes diyarı ve Erdel'de talep görmekteydi.

18. yüzyılın son çeyreğinin başı ve yüzyılın sonunda (1770-1771) Samsun gümrüğünden elde edilen toplam bir yıllık gümrük geliri 7628 kuruşa, 1795'da 10 aylık sürede 17960,37 kuruşa, 19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda (1827) bir yıllık sürede 6304,05 kuruşa, 1829'da bir yıllık sürede 22931,12 kuruşa, 19. yüzyılın ortalarında (1840/1842) ise 8639,05 kuruşa ulaşmıştır. 18. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda (1735-1737) Ünye gümrüğünden elde edilen toplam bir yıllık gümrük gelir ise 4169,36 kuruşa, 18. yüzyılın son çeyreğinin başında (1770/1771) büyük bir düşüşle 97,07 kuruşa, 1795'da 10 aylık sürede 764 kuruşa, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda (1827) bir yıllık sürede Fatsa ile birlikte 2630 kuruşa, 1829'da bir yıllık sürede 2210 kuruşa, 19. yüzyılın ortalarında dört aylık sürede (1840) ise 885 ve

(1842)'de Fatsa ile birlikte 1745 kuruşa ulaşmıştır. Bu veriler 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşı sonunda en önemli pazarı durumunda bulunan Kuzey Karadeniz'in elden çıkmasıyla ticaret hacminde bir azalma olduğunu gösterir. Ancak ticarî ilişkilerin eski düzeyde olmasa da önemli sayılabilecek derecede devam ettiği görülmektedir. Dokuma ürünleri 19. yüzyılın başlarına kadar Kırım pazarına girmeye devam etse de giderek azalan düşüş eğiliminden kurtulamadığı, dolayısıyla yüzyılın ilk çeyreği sonunda pazar payını tamamen yitirdiği kayıtlara yansımıştır.

Bunun en önemli sebeplerinden birisi Rumeli şehirlerinin giderek gelişen dokuma merkezleri olarak ortaya çıkışıydı. 19. yüzyılda aba ve kaytan üretim merkezi haline gelen Filibe'ye, 19. yüzyılda Rodop, Tırnova, Pazarçık, Şumnu, İslimye, Samakoy, Tatarpazarçık, Pirdop, Kopriviştitsa gibi yeni aba üretim merkezleri eklenmiştir. Böylece, Filibe ve çevresi, 18. yüzyılın sonlarında yerel piyasadan ziyade, imparatorluğun yakın ve uzak pazarlarına üretim yapan bir imalathane durumuna yükselmiştir. Bu aşamada Balkan şehirlerinin rekabetine karşı koyamayan Tokat ve Amasya şehirleri eski pazarlarını kaybetmişlerdir. Bu şehirlerdeki imalathanelerde dokunan ürünler İstanbul, Tokat ve Amasya gibi eskinin dokuma merkezlerine yollanmaktaydı (Todorov, 1967:1-36). Tokat'ın ana ihraç ürünlerinden biri olan bakır ürünlerinin ise piyasada daha uzun yıllar alıcı bulmaya devam ettiği anlaşılıyor. Ergani'den çıkarılan bakır Tokat'ta işlendikten sonra binlerce deveden oluşan kervanlarla Samsun'a ve kıyı iskelelerine ulaştırılmakta ve buradan da İstanbul ve Anadolu şehirlerine gönderilmekteydi (Genç, 1987: 145-169).

Sonuç

Ünye iskelesi, Tokat, Amasya ve çevre kazalarda dokuma sektörünün gelişmesinin bir yansıması olarak hızlı gelişme göstermiştir. 18. yüzyılda Ankara, Sivas, Kayseri, Tokat, Kastamonu, Amasya'dan gelen ürünlerin kuzey iskelelerine dağıtımının yapıldığı iskeleler arasında Samsun başı çekmekte ardından Ünye gelmekteydi. Bu gelişim döneminde ticaret hacminde yaşanan artış Ünye'de uluslararası bağlantısı olan tüccarların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak bu ticarî canlılığını uzun süre devam ettirememiştir. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Tokat ve Amasya'da dokuma sektörünün adeta çökmesi Samsun ve Ünye iskelesini de olumsuz etkilemiştir.

Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'yı entegre etmesiyle de bağlantılı olarak zaten büyük oranda çöküş içerisinde bulunan refah ortamına nihaî darbeyi buharlı gemilerin Karadeniz iskeleleri arasında seyrüsefere başlaması vurmuştur. Buharlı gemilerin Samsun ve Ünye'de boy göstermesi ticari yapının kökten değişikliğe uğramasına sebep olmuştur. Bu yeni gelişme geleneksel denizcilik sektörünü ve ticaret ağını olumsuz etkilemiş, üretim ilişkilerini değiştirdiği gibi bununla bağlantılı birçok sektörün gerilemesine sebep olmuştur (Emiroğlu, 2007: 575; Emiroğlu, 2002: 589-591; Emiroğlu, 2007: 523-525).

Samsun ve Ünye, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yeniden toparlanma sürecine girmiştir. Tanzimat reformları sonucu gerçekleştirilen ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırma, güvenliğin sağlanması ve bürokrasinin teşvik edici ve düzenleyici önlemleriyle ticaret yeniden toparlandı. Bu toparlanma daha ziyade, bu limanların artalanlarının tarım ve zanaat üretiminin Avrupa sanayisinin

ihtiyaçlarına yönelik bir yapısal değişim göstermesinden ileri geliyordu. Sonuçta, bu da Samsun ve Ünye'de ticarî hareketlenmeyi beraberinde getirdi.

Kaynakça

1-Arşiv Kaynakları

a-BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)

- A.AMD. (Bab-1 Asafi Amedi Kalemi), 25/99.
- A.MKT.NZD.(Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı), 398/83.
- A.MKT.UM.(Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı), 264/57.
- BEO.AYN.d. (Babıali Evrak Odası Ayniyat Defterleri), 929.
- C.AS.(Cevdet Askeriye), 380/15725.
- C.BH. (Cevdet Bahriye), 166/7850.
- C.DRB.(Cevdet Darbhane), 10/473; 14/651; 53/2602; 6/263.
- D.BRM.d. (Bursa Mukataası Kalemi Defterleri), 24447; 24315; 24388; 24445.
- D.BŞM.d. (Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri), 1859; 4152.
- D.MKF.d. (Bab-1 Defteri Mevkufat Kalemi Defterleri), 307/41.
- D.MMK.d.(Bab-1 Defteri Maden Mukataası Kalemi Defterleri), 23242.
- HAT (Hatt-ı Hümayun), 673/32935.
- KK. (Kamil Kepeci), 6187.
- KK.d. (Kamil Kepeci), 2555; 5248.
- ML.d. (Maliye Kalemi Defterleri), 286; 1022; 1024; 286; 873.
- ML.MSF.d. (Maliye Masarifat Defterleri), 14680; 16947.
- ML.VRD.d. (Maliye Varidat Muhasebesi Defterleri), 162; 41; 91; 92.
- MŞH.ŞSC..d (Ünye Şeriyeye Sicili), 8947.
- TŞS (Trabzon Şeriyeye Sicili), 1943.

b-Salnameler

- Trabzon Vilayeti Salnâmesi 1870.* (1993). C.2. Haz. Kudret Emiroğlu. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi 1871.* (1993). C.3. Haz. Kudret Emiroğlu. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi 1872.* (1994). C.4. Haz. Kudret Emiroğlu. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.

- Trabzon Vilayeti Salnâmesi 1888.* (2002). C.13. Haz. Kudret Emiroğlu. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi 1894.* (2007). C.15. Haz. Kudret Emiroğlu. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi 1896.* (2007). C.16. Haz. Kudret Emiroğlu. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi 1897.* (2007). C.17. Haz. Kudret Emiroğlu. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi 1901.* (2008). C.19. Haz. Kudret Emiroğlu. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.
- Trabzon Vilayeti Salnâmesi 1902.* (2008). C.20. Haz. Kudret Emiroğlu. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı.

2-Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akgündüz, Ahmet. (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, II. Bayezid Devri Kanunnâmeleri.* İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Albayrak, Gökçen Coşkun. (2017). *Dersaadet'in Kileri Tuna Nehri'nde Ticaret ve Devlet.* 1.Baskı, İstanbul: Dergâh.
- Aygün, Necmettin. (2005). *Trabzon'da Ticaret.* İstanbul: Serander Yayınları.
- Beşirli, Mehmet. (2004). Tokat Bakır Kalhânesi'nde Tasfiye İşlemleri ve İstanbul'a Sevkiyat (1793-1840). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 19 (1), 9-37.
- Bıjškyan, P. Minas (Trabzonlu). (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819.* Terc. ve Notlar, Hrand D. Andreasyan. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Çiçek, Harun. (2006). *Tokat Merkez Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Konumu (1800-1850).* (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun).
- Darkot, Besim. (1997). Samsun. *İslam Ansiklopedisi.* C.10. Eskişehir: Meb Yayınevi. 175.
- Ekinci, İlhan. (2015). Siyasetin Gölgesinde Limanlaşmamış Bir İskele Perşembe (Vona) İskelesi. *OÜUSBAD*, 5 (12), 149-176.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî. (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi. 2. Kitap.* Haz. Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı. İstanbul: YKY.
- Genç, Mehmet (1987). *17. - 19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat.* Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu. 2-6 Temmuz 1986. Yay. Haz. S. Hayri Bolay, Mustafa Yazıcıoğlu, Bahaeddin Yediylıdız, Mehmet Özdemir. Ankara: Gelişim Matbaası. 145-169.
- Güler, İbrahim. (2003). *XVIII. Yüzyılda Sinop'ta Gemi İnşa Teknolojisinde Altyapı, İstihkâm, İstihdam, Üretim ve Pazarlama Sorunu.* Türk Bilim Tarihi Kurumu Birinci Uluslararası Türk

Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi. 15-17 Kasım 2001. Bildiriler, Türk Teknoloji Tarihi. Yay. Haz. Emre Dölen, Mustafa Kaçar. İstanbul: İSKİ.

Karakulak, Mesut (2020). *Osmanlı Sularında Rus Vapurları Buharlı Çağında Rus Vapur ve Ticaret Kumpanyası (1856-1914)*. Ankara: TTK.

--- (2017). Buharlı Çağında İstanbul'da Bir Rus Vapur Kumpanyası. *Türk Tarihine Dair Yazılar II*. Ed. Alpaslan Demir, Tuba Kalkan, Eralp Erdoğan. Ankara: Gece Kitaplığı, 657-676.

--- (2021). Akdeniz'de Rekabet: Rus Vapur Şirketi'nin Samsun ve Çevresindeki (İnebolu, Sinop, Ünye Fatsa ve Ordu) Faaliyetleri. *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I*. Ed. Sadullah Gülten, Tuğrul Özcan, Kâmil Yavuz. Ankara: Fenomen Yayınları, 353-380.

Kul, Eyüp. (2016). 1703 Tarihli Bir Rapora Göre Kratova, Köstendil, Üsküp, Trepçe, ve Jejene Madenlerinin Islahı. *Belleten*, LXXX (288), Ağustos, 395-410.

Ortaylı, İlber. (2004). 19. Yüzyılda Trabzon Vilâyeti ve Giresun Üzerine Gözlemler. *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*. 2.Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 121-132.

Todorov, Nikolay. (1967). 19.cu Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilatında Bazı Karakter Değişmeleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. XXVII/1-2, 1-36.

Uygun, Süleyman. (2015). *Osmanlı Sularında Rekabet Mesajeri Maritim Vapur Kumpanyası (1851-1914)*. İstanbul: Kitapyayınevi.

--- (2021). Karadeniz'de Seyreden Gemiler İçin Bir Kılavuzluk Örneği: Hollanda Odesa Konsolosu Chevalier Taltbout De Marigny'nin Denizcilik Çalışması. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (31), 79-110.

--- (2018). Fransız Fraissinet Vapur Kumpanyası (La Compagne Fraissinet) ve Osmanlı Limanlarındaki Faaliyetleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar (24), 97-140.

--- (2021). Fransız Kaynaklarında Ordu. *Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ordu I*. Ed. Sadullah Gülten, Tuğrul Özcan, Kâmil Yavuz. Ankara: Fenomen Yayınları, 293-351.

Çıkar Çatışması Beyanı

“18. ve 19. Yüzyıllarda Ünye Limanı: Bir İskelenin Yükselişi ve Gerileyişi” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında da herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Extended Abstract

Located in the central part of the Black Sea, Ünye has had a very important place since the ancient times, with the advantage of being a coastal settlement and the trade facilitating the effect of its connection with the interior, unlike most of the settlements in the region, and has continued this position after the Ottoman rule. Ünye pier, which was in an insignificant position during the transition of the region to Ottoman rule, was managed under Sinop and Samsun customs from the 15th century to the end of the 18th century and underwent significant

changes in the 18th century with the increase in commercial relations with the Northern Black Sea and Balkan piers.

Rather, this change was due to the fact that the background of the port, especially Tokat and Amasya, became the weaving centers and underwent a structural change for the needs of the Balkans and the Northern Black Sea region. The fact that Tokat has become a weaving center has made the city the intersection point of caravan transit transportation. Besides Erzurum-Tokat caravan route, the roads coming from the south by stopping by Kayseri-Sivas and reaching Samsun and the surrounding piers via Tokat had an important role in the importance of the Middle Black Sea ports. In order to send their goods to Istanbul and other cities, the merchants in the interior preferred Samsun and Ünye as the closest piers and were transporting their goods to the city by caravans. The commercial opportunities of Amasya and Tokat contributed to the fact that the Central Black Sea piers became one of the important export and import centers in the 18th century. While some of the Central Black Sea piers lost their importance at this stage, some managed to get ahead of them. The port of Sinop started to lose its central port of the region to Samsun and Ünye at this time, and the increasing trade attracted a significant number of workers to the region. For all these reasons, in the 18th century, Ünye pier got rid of the stagnation it was in and made important breakthroughs, and the commercial activity was also reflected in the shipbuilding industry.

At the end of the Ottoman-Russian war that started in 1768, the trade volume started to decline with the loss of the north of the Black Sea, which was the most important market. However, commercial relations continued to an important extent, although not at the previous level. Although weaving products continued to enter the Crimean market until the beginning of the 19th century, it could not get rid of the decreasing trend, so it completely lost its market share at the end of the first quarter of the century. The collapse of the weaving industry in Tokat and Amasya at the beginning of the 19th century adversely affected Ünye pier and the traditional maritime activities associated with it.

With the measures taken, trade increased again. Although its importance decreased and increased from time to time, Ünye pier gradually increased its transaction volume with the arrival of foreign traders as a result of the Black Sea's opening to international trade, and as a result of the 18th century, it lost its inland sea feature. Most importantly, steamships started to take the pier to the voyage route. With the increase in trade volume in the 19th century, Ünye became one of the busiest ports of the Black Sea with its newly opened agencies, organized expeditions and local and foreign traders. However, the pier has undergone a structural change that meets the needs of the European industry.

From the customs data, which provides important information on a long period from the 18th century to the middle of the 19th century, it becomes possible to follow the periodical commercial development of Samsun and Ünye piers of one hundred and fifty years. The limited trade data on the Black Sea piers until the end of the 19th century makes these records important. This study aims to contribute to Ottoman maritime research by explaining the commercial activities carried out in Port of Ünye in the second half of the 19th century in light of information based on archival records.